

Јанко Рамач
Универзитет у Новим Садзе
Филозофски факултет
Оддзелене за русинистику
janko.ramac@ff.uns.ac.rs

UDK 930.85(=161.2)(497.113)

РУСНАЦИ У НОВИМ САДЗЕ ОД 60-ИХ РОКОХ XVIII ПО КОНЕЦ XIX ВИКА*

Абстракт. Шейдзешатих рокоч XVIII вика до Новога Саду ше почали присельовац поедини руски фамилиј зоз Керестура и Коцура и од теди у городзе мож провадзиц религийни/церковни, национални и дружтвени живот тей малей и у економским поглядзе худобней рускей заједніци. Автор ше намага приказац як ше Руснацом у окружению численних, политично и економски вельмо моћнейших религийних и националних заједніцох, дзе их непреривно провадзел цихи процес религийней и национальней асимилациј, поспишовало, дзекуюци приліву нових приселенцох и добреј организациј у рамикох грекокатоліцкай церковнай општини, отримац и моћніц як национална заједніца.

Ключни слова: Нови Сад, Руснаци, грекокатоліки, Крижевска епархия, грекокатоліцка парохия, руска конфесијана школа.

О Руснацох у Новим Садзе иснує досц обсяжна литература котра заслужує окремни приказ и анализу, а на тим месце наведземе лем найзначнєши дїла.¹ На основи познатей литератури и других историйних жридлох дава ше прегляд церковно-религийних и културно-просвітних обставинох рускей заједніци у городзе од половки XVIII по конец XIX вика.

* Статија настала як фазни результат роботи на пројекту *Војвођански јаросијор у концепцију европске историје* (число 177002) Министерства просвите, науки и технологијног развоја Републике Србији.

1 Ердукхељи, М. *Историја Новој Саду*. Нови Сад: Издавачка књижарница и штампарија А. Пајевића, 1894; Павич. Ј. Русини у Новим Саду, *Руски календар за южно-славјанских Руснацох на јаросијор рок 1929*, Руски Керестур, 1928, 14–19; Стјанић, В. *Грађа за културну историју Новој Саду*. књ. I. Нови Сад, 1947, 209–224; Рамач, Ј. Учитељоване Михайлa Врабеля у Новим Садзе (1895–1898). *Штампарија*, 6/1991. Нови Сад: Руске слово, 1991, 48–66; Рамач, Ј. Прилог историји русинске школе у Новом Саду (1862–1995). *Годишњак Филозофској факултети у Новом Саду*. Књига XXIII (1994). Нови Сад: Филозофски факултет Нови Сад, 1994, 565–575; Миз, Р. *Наша црква з народом ог њочайку. Историја јарохии у Новим Садзе*. Нови Сад: Руске слово – Грекокатоліцка парохия св. апостолох Петра и Павла Нови Сад, 2013.

Организоване насельване Руснацох зоз сиверовосточних обласцох Угорской до Южней Угорской почало у половки XVIII вику перше до Керестура (1751), а веџ и до Коцура (1763). Приселенци приходзели до Бачки з надію же од коморских власцох достаню на хасноване жем за обрабяне. На початку так и було, але уж од половки 60-их роках XVIII вика поєдинци або поєдини фамилий зоз тих двох населенъох, углавним тоти найхудобнейши, почали приходзиц до Нового Саду, дзе могли найсц роботу и заробок, а даєдни ше такой почали ту и насельвац. Магістрату у Новим Садзе 1766. року указане же медзи тима цо ше нелегално насельвали до городу були и Руснаци. Власци ше намагали евидентовац шицких тих цо ше присельвали або дочасно пребували у городзе. Под час канонскай визитациі римокатоліцкай парохії у Новим Садзе призначене же у городзе пребываю и даєдни Руснаци зоз Коцура (Стајић, 1947: 210). Шлідуючих роках предложене насельване Руснацох до Нового Саду, преважно худобнейших, наднічарох и фурманох (Ердујхельи, 1894: 233). Спочатку частейше приходзели поєдинци, худобни жени, гдовици и дзвівки, котри находзели роботу як служніци по маєтнійших гражданских обисцох, и хлопи котри могли найсц роботу як слугове, наднічаре и фурмане. Даєдни одходзели до Сріму, дзе у сезони польских роботох за наднічарох у виніцох віше було надосц роботи (Gavrilović, 1977: 177).

Число Руснацох у шлебодним кральовским городзе Новим Садзе ше поступнє звекшовало та представнікі грекокатоліцкай Крижевскай епархії почали зазберовац у нім своїх вирних з намиру обезпечиц им найосновнійше душпастирске старане. З тим цільом и за невельку заєдніцу вирних 1780. року у городзе основана грекокатоліцка парохия. Перши парох у ній бул Сілвестер Бубанович, познейше крижевски епископ, чловек образовани и почитовани у городзе (Стајић, 1947: 211).

Перши задаток нових парохох и управительюх грекокатоліцкай парохії бул пописац и позберац шицких припаднікох тей вири у городзе и його околіску. То не було легкю, бо фамилий и поєдинци жили на території цалого городу и його околіску. Служніци часто бивали у обисцох своїх газдох, прето их було чежко пренайсц и пописац. Ище чежше було попренаходзиц наднічарох котри робели на польох вонка з городу або у срімских виніцох, прето же вони под час сезони польских роботох углавним пребували на маєткох и не приходзели до городу, а даєдни од ніх ані не були приявени у городзе як його жителє (Стајић, 1947: 213).

Од початку пописованя и зазберованя грекокатолікох у Новим Садзе наставали одредзени непорозуменя и проблеми. Генерални викар Крижевскай епархії Йосиф Бастваич указовал Магістрату же даєдни, котри под час канонскай визитациі були записаны як грекокатоліки, познейше, пре незнане

або заведзени, прешли на православну виру, и вимагал же би ше ознова окончело попис шыцких грекокатолікох у городзе (Рамач, 2007: 126). Кед Магістрат то зробел, Басташич бул незадовольни з результатами, наводзази же попис окончени у чаше польских роботох, кед велі Руснаци односно грекокатолікі не були у городзе, и вимагал нове пописоване у новембру, кед ше наднічаре поврацаю дому. Вон доказава же даедни грекокатолікі були на рижни способы преведзени на православну виру и вимагал же би Магістрат превжгал міри проців тих котры то незаконіто робя, але и проців самих апостатах, же би ше то убудуце не повторйовало (Рамач, 2007: 126).

Такі становиска Й. Басташича були непрілапліви нে лем за православну церковну општину у Новім Садзе, але и за сам Магістрат, котры тримал же вон и його члени поступели по закону. Наостатку Угорска намісніцка рада мушела змирйоваць Басташича, котры отворено указаваць свою нетолерантносць гу православним (Рамач, 2007: 127). Подобни непорозуменя ше зявівали и познёйше пре поєдинцох грекокатолікох котры преходзели на православну виру. На православну виру найчастейше преходзели жени або дзівкі, котры робели як служніцы у православных обісцох и тоти цо жили у мішаних малженствах (Стайіћ, 1947: 211–212). Грекокатоліцкі парохове не віше могли маць точны інформаціі о шыцких грекокатолікох котры приходзeli до гораду як наднічаре або як слугове и служніцы, бо за веліх не легко було утвэрдзіць чи наісця ту бываю, чи лем дочасно пребываю. Такіх чежко могли контролюваць и нагнаць их же би поряднє приступали гу вельконоцнай споведзі и причасці (Рамач, 2007: 128).

Парох Сілвестер Бубанович од сновання грекокатоліцкай парохіі у Новім Садзе наглашава же не мож позбераць шыцких грекокатолікох и стараць ше о їх духовных потребах прето же парохия не мала свою церкву и свой парохіяльны дом. Вон ше намагал ришиць тот проблем у сотрудніцтве зоз компетентніма горадскімі власцамі. Кральовскому комисарові Йованові Латиновичові 1785. року указава же ше число грекокатолікох у горадзе непрерывно звекшую, але же велі праве прето же ту нет грекокатоліцкай церкви и пре подобни обряд одходзели до православнай церкви, а даедни и одступали од своій віри. Наводзел и же недзелями и на швета до Нового Саду приходзіа велі Руснаци на пияци и вашари, и тримал же би и тоти у тих нагодах могли приходзіць на службу до грекокатоліцкай церкви (Рамач, 2007: 128).

Кед молба грекокатоліцкай церковнай општині о будованю власнай церкви сцігла пред найвисши власці у державі, Угорска намісніцка рада у марцу 1785. року вимагала од Магістрату становиско о можлівосцях ей будовання. Магістрат тримал же горад не може зношиць трошки будовання грекокатоліцкай церкви, та ше Намісніцка рада ище раз обрацела гу ньому

вимагаючи же би вѣдно з парохом Бубановичом пренашол средства за будоване церкви, и же би поднесол звит о иснующим фонду парохії, чишиле сї вирних и о їх соціальней структури (Ердујхельи, 1894: 233–234). Магістрат гледал одвіт на тоти питаня од пароха Бубановича, котри наводзел же парохія ма за тот ціль 1.500 форинти, котри достала од царицы Марії Терезії. Вон тримал же то досц за початок и наглашел же и далей будзе глѣдац средства з найвисшого места. Плани за будоване церкви и парохияльнаго дому ище не були готови, а не була принесена ані конечна адлука чи ше церква и парохиялни дом буду будовац под истим кровом чи одвоено. Бубанович наводзел же Магістрат пописал грекокатолікох у Новим Садзе, але же окрем тих що наисце жию у городзе, єст ище вецей тих що ту лем робя. Наводзел и же велі од нїх не приходза на богослуженя лем прето же парохія не ма свою церкву, але спомнул и же коло двацэт вояки зоз Петроварадину прияли од нього св. тайни. После того Магістрат поднесол Намисніцкай ради нови звит, котра уж у новембру 1785. року вимагала же би ше послало плани и информацию чи окрем спомнутых 1.500 ф. єст ище даяки фонд за будоване церкви (Рамач, 2007: 129).

Магістрат у марцу 1786. року послал Намисніцкай ради плани за грекокатоліцку церкву и парохиялни дом у Новим Садзе. Наведзене же парохія окрем спомнутых 1.500 ф. ма и рочну дотацію за пароха од 300 ф. и же будзе глѣдац средства зоз маси покойного крижевскаго епіскопа Василия Божичковича (Стајић, 1947: 212). У авгуstu истога року Намисніцка рада, на основі звита Магістрата и Крижевской епархії, повідомела генералного викара Бастилича же ше початок роботох одклада за познёйше и же у медзичаше треба звекшац фонд, бо, гоч грекокатоліки у городзе маю порту за церкву и парохиялни дом, фонд од 1.500 ф. котри маю недостаточны за будоване церкви, а и число парохиянох мале: єст их лем 54, и то угловним барз худобни людзе. Намисніцка рада тримала же ше не треба бац же грекокатоліки буду одходзиц до православней церкви прето же можу окончовац своё богослуженя у єрменской церкви (Ердујхельи, 1894: 233–234).

Сілвестер Бубанович бул парох грекокатоліцкай парохії у Новим Садзе од ей снованя, а 1794. року бул менованы за крижевскаго епіскопа. Теди должності пароха превжал Антоніе Тумара и окончовал ю по 1816. рок, кед бул поставени за цензора у друкарні Пештанскаго университету у Будиму. Тумара бул и Осечкі викар Крижевской епархії (Рамач, 1990а: 156; Миз, 2013: 16). Подобно як и його предходнік, Тумара бул високо образовани: богословски студій и два докторати, зоз філозофиі и теології, закончел у Риме.²

² Архів Крижевской епархії (далей: АКЕ), 82/1816 – препис молби А. Тумари австрійскому царови Францovi I за свойство меноване за Осечкого викара Крижевской епархії, Нови Сад, 22. децембра

Грекокатоліцка парохия у Новим Садзе була мала и худобна, та не лем же не могла назбераць пенеж за будоване церкви, але не мала средства ані за витримоване своєго пароха. А парохово видатки, по єдним звиту, були веќши од його приходох: 1786. року парох зоз каси за парохах Угорской кральовини доставал рочне 400 ф., а трошки му виношели 480 ф. (Рамач, 2007: 130).

Число Руснацох и грекокатолікох у Новим Садзе по конец XVIII вика непреривно росло. На початку XIX вика парохия мала 348 парохиянох: у самим городзе 47 фамилий, односно 212 души, а гевти жили у околних местах и у Сриме. Було и коло 50 слугох и служнїци котри лем дочасно пребували у городзе, або ту бивали без регулованого стаємного пребуваня. Окрем того, до церкви з часу на час приходзели и вояци котри служили у регименти у Петроварадину (Gavrilović, 1977: 177; Рамач, 2007: 130).

Кед пришол до Нового Саду, парох Тумара ше закладал же би грекокатоліцка заєднїца цо скорей достала свою церкву и парохиялни дом. Вон 1802. року послал Магистрату два увереня: у єдним наводзи же зоз свою послугу уж штири роки бива у хижі Маргарити Адамович, дзе ма лем два просториї за биване и кухню, а у другим, котре му видал єрменски парох Симеон Бераменс, наведзене же грекокатоліцки парох уж веџей як двацет роки служи службу у єрменской церкви рано од 7–8 годзин, бо иншак тата церква віше завжата. У церкви не мож окончоваць катехизацию вирних котрих ест з дня на дзень віше веџей. Окрем того, ані олтар у єрменской церкви не по обичаю грекокатолікох, цо им не по дзеки. З тима аргументами Тумара указовал же необходне цо скорей почав будоваць грекокатоліцки храм и парохиялни дом (Стајић, 1947: 212–213).

Антоний Тумара 1806. року обезпечел средства и купел порту од 314 кв. вати, але такой настали проблеми коло упісновання права власніцтва пре неришени маєтково-нашлідни права. И док Крижевска епархия и Угорска намисніцка рада непреривно вимагали цо швидше розришиць правни питаня, Магистрат як кед би нароком одцаговал початок будовання церкви. На концу шицко закончене 1816. року (Ердујхель, 1894: 234–235; Стајић, 1947: 213–214). Парох Тумара ше намагал цо скорей почав будоваць грекокатоліцки храм, але тото подняце далей реализовали його нашлідніки. После нього должност пароха у тей парохії на кратко 1816. року превжал Янко Смілянич, а веџ Гаврийл Смичиклас (1817–1818), котри познейше постал крижевски епископ. Вон модлел Магистрат же би одредзел прикладне место за печене цегли за будоване грекокатоліцкай церкви, бо у Шаренграду при

1816. року. Ту о своім образованю, окрем іншого, наводзи: ”Romae (...) linguis praeterea graeca, italicica, et gallica eruditus, ac sublimioribus scientiis excultus Philosophiae, ac Theologiae universae laurea doctorali insigniri merui“.

Дунаю уж за то були порихтани 300 вати древа (Стајић, 1947: 214). После того подписана догварка о печеню 300.000 цегли, або и вецей, кед будзе потребне.³

Крижевски епископ Константин Станич купел прейг драги порти за церкву другу порту за парохийни дом, котри бул збудовані 1820. року, а истого року пошвецени фундаменты за будуцу церкву. Цар Франц I дошлебодзел же би ю будовало зоз средствох Религийного фонду Угорской (Ердухељи, 1894: 235; Стајић, 1947: 214). Будоване тирвало по 1838. рок. Церква була збуддана у такволанім панонским бароку, у його скромнейшай варіянти. Иконостас омальовал сербски маляр Арсение Теодорович Пантасич (Милановић-Јовић, 1977; Миз, 2013: 103–104).

Кед парохия достала свой дом и церкву, створени вигоднейши условия за ёй функционоване. Окрем материяльных проблемох, з котрима ше и скорей зочовала, прето же парохиянох було мало и угловним були худобни и нё могли витримовац свогого пароха и дзияка, за пароха и за Крижевску епархию вельки проблем предавали мишани малженства до котрих уходзели поєдини ёй парохиянс, найчастейше зоз православними Сербами. У мишаних малженствах Руснаци грекокатолікі, частейше жени як хлопи, преходзели на виру своєй малженскай пари. На православну виру часто преходзели и служніцы котри робели по сербских обисцох або на ёх маєткох, о чим шведочча звити котри парохове подношели управи Крижевской епархії. Так, наприклад, грекокатоліцка парохия у Новим Садзе 1833. року у самим городзе мала 28 чисти и 14 мишани малженски пари, у Шайкашской 25 чисти и 16 мишани, на маєткох у околіску городу 7 чисти и 4 мишани, а у населенъях з другого боку Дунаю 12 чисти и 4 мишани малженски пари.⁴ Значи, од вкупнаго числа малженских парох коло трецина були мишани, угловним зоз православними Сербами, як цо ше то наводзи и у другим звиту з 1839. року.⁵

У першай половине XIX вика число парохиянох грекокатоліцкай парохії у Новим Садзе ше меняло и у самим городзе и у околних населенъях (Футог, Кисач, Темерин, Пирош, Гложан, Новосадски маюри), а по парохийных поисах их було: 1810. року – 364, 1825 – 415, 1828 – 194, 1831 – 274, 1836 – 217, 1839 – 251, 1845 – 245, 1846 – 250 и 1849 – лем 37 парохиянох. У тим периодзе до тей парохії припадали и грекокатолікі у Шайкашской (Кать, Дюрдьов,

³ АКЕ, 40/1817 – Конірак ѿ печеню цегли подписаны медзі крижевским епископом Константином Станичом и цеглярским майстром Йошком Саболичом у Пресеку 10. априла 1817. року. Догварка зложена на горватским/сербским языку, писане з латиницу. Димензії цеглох: 12х6х3 цоли.

⁴ АКЕ, 122/1833 – Звіт о числу вирных грекокатоліцкай парохії у Новим Садзе котры поднесол парох Никола Голеш у Новим Садзе 31. октября 1833. року.

⁵ АКЕ, 210/1839 – Звіт о мишаних малженских парох у грекокатоліцкай парохії у Новим Садзе котры поднесол парох Никола Голеш у Новим Садзе 31. октября 1839. року.

Сентиван, Господінци, Чуруг, Жабель, Вилово, Лок, Мошорин, Гардиновци, Надаль зоз Фелдваром, Ковиль и Тител), у котрих число грекокатолікох тиж так варировалао: 1810. року их було 86, 1825 – 213, 1828 – 100, 1831 – 140, 1836 – 149, 1839 – 157, 1845 – 139, 1846 – 154, 1849 – 9 парохиянох (Gavrilović, 1977: 181).

О худобстве и малим чишиле парохиянох грекокатоліцкай парохиї у Новим Садзе шведоча вецей жридла. Парох Смичиклас 1818. року послал допис Магистрату городу наводзаци же уж треци рок служи у тей парохиї и ище ніч не достал цо му як парохови припада од парохиянох та модлел же би то ришел порцийни благайнік. Приложел список на котрим були 23 малженски пари. Медзитим, порцийна служба твердзела же у городзе ёст лем 10 грекокатоліцки малжененски пари, припушчуоци же вироятно ёст жени котри одати за православных и плаца руковину православним парохом (Стајић, 1947: 215).

Намисніцка рада 1829. року вимагала же би Магистрат Нового Саду виплацел 7.202 форинти за грекокатоліцки школски будинок, купени од Марка Константиновича. Там би Магистрат ведно зоз грекокатоліцку церковну општину требал збудовац будинок за грекокатоліцку школу. У одвіту Магистрат наводзи же у городзе ёст лем 10 грекокатоліцки фамилий котри барз худобни и не плаца державну порцию. Окрем того, Магистрат не ма право патронату над грекокатоліцку парохию, а не було познате ані чи у городзе ёст грекокатоліцки дзеци за школу (Стајић, 1947: 216).

Под уплівом революцыйних збуваньох руски священіки Крижевской епархії у Бачки 1848. року формуловали перши национально-политични становиска о положеню тей национальней и вирскей заєдніци. Тото цо було роками поцисковане и тлело, мушело бовкнуц у немірних часох. Вироятно и пре сам факт же жили на периферії Крижевской епархії, даскельо стотки кілометри oddалени од ей центру, Руснаци ше чувствовали занедзбані. Гоч творели векшу часц вирних тей епархії, место епископа и значнейши функції у управлінні зоз ню були віше резервовані за Горватох. Новосадски парох и бачко-сримски вицеархидиякон Гавриїл Боїч у маю 1848. року описує крижевскому владикови ”чежки и немірни обставини” и модлї же би го врацел з Нового Саду назад до Радатовичох (Pavić, 1933: 193). Зоз писма мож зрозумиц же Боїч бул у не барз добрих одношенох зоз тутейшима рускими священіками котри віше отворенше указовали недовириє и одбойносц гу священіком Сербом и Горватом Крижевской епархії, котри службовали у руских парохийох.

После того, 13. юлия 1848. року, Духовному столу Крижевской епархії була послата вимога руских священікох з Бачки у ультимативней форми з подпісом ”*Svi Russi u Bačkoj*“, у котрой вимагани одредзени церковно-на-

ционални права за руске священство и за шицких Руснацох у Бачки. Вимагане же би до руских грекокатоліцких парохийох у Бачкей були намесцани лем священіки Руснаци, а не Горвти и Серби, прето же тоти не знаю руски язык и не можу на нїм комуниковац з вирнима анї их на нїм поучовац, и же би ше у шицких руских парохийох у Бачкей уведло руске/русинске церковне шпиване. Барз значна и вимога же би ше о трошку Крижевской епархиї каждого року посыпало трох хлапцох Руснацох з Бачки до русинской духовней семинариї у сиверовосточней Угорской же би ше там школовали на русинским языку и воспитовали ше у русинским националним духу.⁶ Вимога була послата и компетентному министерству револуцийней мадярской влади. Без огляду же конкретни одвит на тоту вимогу не сцигнул анї од крижевского владики або Духовного стола тей епархиї, анї од органах тедишиней мадярской влади, сама вимога значна прето же у ней по першираз формуловани церковно-национални вимоги Руснацох у Бачкей (Pavić, 1933: 199; Рамач, 2007: 280–283).

Гавриїл Боїч у септембру 1848. року описовал крижевскому владикови своє видзене обставинох котри настали медзи руским священством у Бачкей. Вон тримал же организатор "буни" руского священства *йошт којири од владики досыпал червени йояс* – алудируюци на коцурского пароха Дюру Шовша. Боїч ше у письме з дозу подшмиху и зневаги висловлює о вимогох руских священікох, наводзаци же вимагаю нерозумни ствари. Вон тримал же би ше епископ требал обращц гу руским священіком з пастирским письмом и потолковац им нови политични обставини у дружтве, односно же шлебоди котри пришли не можу правиц радикални пременки у организациї и прилапених нормох у церковней организациї.⁷

Под час революції 1848/1849. року грекокатоліцка парохия и Руснаци у Новим Садзе прецерпели вельку катастрофу. Гоч под час бомбардованя городу з Петроварадинской твердинї 12. юния 1849. року грекокатоліцка церква не була очкодована, и церква и парохиялни дом були окрадзени, архив зніщени, дзияк Абодич бул забити на прагу парохийного дому, а парох од чежких ранох, котри му задали крадоше/збойніки, неодлуగа умар у шпиталю у Сримских Карловцох (Миз, 2013: 24). Руснаци зоз розваланого городу, як и найвекаша часц його жительства, посцекали, и аж по даскеліх роках ше почали ту врацац. По тих подійох у историографії створена фама же грекокатоліки односно Руснаци зноша вельку одвичательносц за нещесце котре знашло Нови Сад и його жительство, прето же, нїби, *генерал* Киш, котри

⁶ Текст вимоги руского священства у Бачки з 1848. року опубліковани у цалосци: Рамач 2011: 261–262.

⁷ АПНС, 59/1848 – письмо пароха Г. Боїча крижевскому владикови, Нови Сад, 27. септембра 1848. року.

роказал бомбардовац Нови Сад, бул уният и не дошлебодзел же би ше бомбардовало и унijатску церкву (Стajiћ, 1951: 266 – 267; Србуловић, 2000: 69).

После шицкого, до грекокатоліцкого парохийного дому ше уселели православни священіки. Єден од нїх, прота Павле Стаматович, у молбі Магистрату Нового Саду од 18. новембра 1849. року глєдал на хасноване грекокатоліцки парохийни дом за потреби православних ”у име свију они ратобораца и вјерни царски православне цркве поданика” котри тельо жертвовали за австрійски царски дом. Свою молбу подкрипел зоз становиском же грекокатоліцка церква нє згорела як други, бо ”општи је глас да су овдашњи суграђани наши Унијати здраво несрећу нашу подпомогли и да је бунтовнички командант у Варадину Киш као унијат цркве православне попалити дао онда кад је једну само унијатску цркву са парохијалним домом без најмањег вреда у цјелости сачувати умео” (Стajiћ, 1947: 217). Тото становиско против Стаматовича було длуго присутне у сербскай историографії без найменшого пробованя превериц точносц ъйого наводзеня. Поволуюци ше на сампредз на здрави разум, поставил сом питане чи насправди було можліве у тим чаше, зоз можлівосцами тогочаснай артилерії и артилерзох, и попри найвекшого жаданя команданта, кед же воно наисце було таке, зачувац од валяня грекокатоліцку церкву и парохийни дом, а поваляц шицки други церкви у городзе, и скоро шицки будинки (Рамач, 2007: 279–280). З оглядом же грекокатоліцка церква и парохийни дом були на периферії городского ядра, неспорне же и то една од причинох же у бомбардованю остали нєочкованы. У таких воєнних обставинах и борбеним заносу (вироятно и под вплївом рижних алкоголных стимулансох, цо позната воєна пракса у подобных ситуацийох) и жаданю воякох же би ше неприятеля подполно знїщело, неспорно же було чежко контроловац їх поступки и прецизно запровадзовац розкази о валянью односночуваню од валяня поєдиних обектох.

Недавно историчар Дюра Гарди у своїй статї указал же нєточни твердзеня котри ше так часто непреверени повторйовали у историографії, же команданту твердинї/генерал Киш бул уният (Харди, 2009). Прето не без причини мож тримац же спомнити прота Стаматович пласовал наведзене становиско о вини грекокатолікох односно Руснацох за валянє Нового Саду з намиру же би православни на тот способ достали на хасноване грекокатоліцки парохийни дом.

На початку новембра 1848. року до Нового Саду пришол грекокатоліцки парох Дюра Шовш зоз Коцура поставиц ту за душебрижнїка свогого сина Дионизия. Теди, по розпатраню городу, поднесол звит Духовному столу Крижевской епархиї у котрим описує обставини у Новим Садзе: ”*Vidio sam ruševine ovoga grada, koje nitko od smrtnika sebi ne može predstaviti niti*

vjerovati, osim ako sam vidi – nego blaženi, koji ne vidješe, a vjerovaše“ (Pavić, 1933: 200). Ту вон наводзи же у грекокатоліцким парохийним доме биваю православни священіки: Андрович, Захарович и Стаматович. Од церквох у городзе остали ”под кровом” лем грекокатоліцка и православна Успенска, а по його словох, и у нїх нє мож служиц, прето же су осквернєни, и треба до нїх набавиц найосновнєйши церковни ствари.

У новембру 1848. року за грекокатоліцкого пароха у Новим Садзе бул меновані Георгий Смичиклас котри такой почал вимагац же би ше зоз грекокатоліцкого парохийного дому виселено православных священікох, цо з помоцу городских власцох було и зробене. После його менованя за каноніка должності пароха у тей парохії превжал Марко Станич (1852–1861), котри предлужел робиц на ушорйованю обставинох у парохії. По його одходзе з Нового Саду должності пароха превжал Руснак Андри Лабош. Вон зрозумел же обновйоване духовного живота у парохії нє мож посцигнуц без пасторальней роботи и без власней школи. Обрацаюци ше гу Магістрату у октобру 1863. року, наводзи же Руснаци у Новим Садзе до теди нє мали свою школу (Рамач, 1994: 566–567).

Кед ше обставини змирели, Руснаци ше 50-их роках помали почали врацац и насельовац ше до Нового Саду. По парохийнай статистики, вона 1848. року мала 459 парохиянох, од того у самим городзе 187, а други жили у ёй філиялох; 1849. року у городзе остали лем 37 Руснаци. После того, 1853. року парохия мала 288 парохиянох, у самим городзе 191; 1859. року парохия мала 244 парохиянох, од того у городзе 133; 1868. року парохия мала 393 парохиянох, у городзе 273 (Сегеди, 1980: 130).

Представніки Крижевской епархії на початку 60-их роках ше почали закладац же би ше у городу основало руску школу. Епіскоп, свидоми же процедура легализації тей школи годна потирвац, вимагал же би вона такой почала робиц, без офиційного дошлебодзеня и потримовки городских власцох. Петро Поляк, котри уж мал учительске искусство зоз конфесійнай школі у Керестуре, мал за невельке надополнене почац зазберовац школски дзеци и почац з наставу (Рамач, 1994: 566).

Управитель парохії Лабош и представніки Крижевской епархії ше намагали же би руска школа цо скорей почала робиц, а Магістрат одцаговал зоз своїма одлуками и предкладал же би руски дзеци ходзели до православнай школи док ше тото питане конечно нє риши. Заш лем, школа почала робиц 19. октября 1863. року. У опреманю учальнї, котра була змесцена у квартелю дзияка и учителя Поляка, помогли Руснаци зоз Керестура и Коцура. У городзе теди було 32 руски дзеци за школу, але до школы ходзели лем 20 (Pavić, 1933: 202; Рамач, 1994: 567).

При концу 1866. року до рускай школи у Новим Садзе пришол млади учитель Михайло Джуня, котри источашн€ окончовал и дзияцку должносты. Церковна општина зложела зоз нїм дагварку 1. януара 1867. року. Учитель доставал по 2 форинти од каждого школьнага. Грекокатоліцка церковна општина вимагала же би горад превжал витримовац ту школу и обрацела ше гу Министэрству просвіти Угорскай наводзаци же ўх дзеци, лем прето же тата церковна општина худобна, не можу мац школу так як други дзеци у горадзе. Модлели же би Министэрство дотироваць часц плацы за учителя (Рамач, 1994: 568).

Павло Вукич, котри 1867. року постал управитель грекокатоліцкай парохії у Новим Садзе, витирвало посыпал вимоги Магістрату и Министэрству просвіти, указуючи же руска школа у остатніх трох роках барз слабо робела прето же церковна општина не мала адекватну просторию ані средства за плацу учителя. Министэрство гледало інформацию о тим од Магістрату. На концу, пасля одлуки Министэрства дадзеліц рускай школи 200 форинти, исто телько дал и Магістрат (Рамач, 1994: 569). Так було адекватнейше ришэнне питане обезпечована плацы за учителя, але и далей оставало неришэнне питане школскай учальнї, котра дочасно була змесцена у хижі наменснай за дзвонара, и до котрой ніяк не могли стануць 42 дзеци, келью их була на списку рускай школи.

Руску школу у Новим Садзе 1870. року націвів главни школски інспектар за Бачку Миша Димітрыевіч. Вон у своім звиту барз добре оценіў ей роботу, але наведол же робі у неідовітуючых условіях, и предложел церковнай општині же би од Магістрату вимагала же би и учитель у рускай школі доставал істу плацу як и учитель у других школах у горадзе и же би Магістрат обезпечел средства за будоване школскага будинку. Окрем того, інспектар Димітрыевіч спозорел же шицкі дзеци од 12–15 років обовязні націвіваць повторну школу, и же кожда школа обовязна организаваць за школьнага вежбане гімнастики и практичне обучоване з овоцарства и вініцарства (Рамач, 1994: 570).

Звіт інспектара Димітрыевіча не остал без одгуку. Представнікі грекокатоліцкай церковнай општіні модлели од горадских власцох помоц за будоване нового школскага будинку, цо ше пасля такого звиту школскага інспектара чежко могло одбіць. Так було ришэнне питане школскага будинку (Рамач, 1994: 571–572).

Наяр 1872. року окончены попис дзецих за руску школу у Новим Садзе: было 44 дзеци од 6–12 років (24 хлапцы и 16 дзівчата), и 16 дзеци од 12–15 років, за повторну школу (Рамач, 1994: 572).

Влесце 1874. року, по одходзе учителя Джуні до конфесійнай школы у Керестуре, на должносты учителя у рускай школи у Новим Садзе знова бул

прияти Петро Поляк. У медзичаше, док бул старатель школи, Поляк закончел у Осеку тромешачни курс за учительлох у народных школах и так формално здобул потребну учительскую квалификацию. Вон робел у рускей школи у Новим Садзе по 1895. рок, кед пошол до пензії. Такой бул розписані конкурс за нового учителя и дзияка, на котри ше приявлел учитель Михайло Врабель, по походзеню зоз Закарпат'я, котри тэди окончавал должностносць дочаснога дзияка у Керестуре. Пред тим Врабель три роки робел як учитель у рускей конфесійнай школи и як дзияк у грекокатоліцкай парохії у Старым Вербаше (Рамач, 1988). Духовни стол Крижевскай епархії не понаглядял принесць одлуку о приманю на должностносць нового учителя у рускей школи, та парох Йован Хранилович коло половки августа модлел крижевскаго владику Юлия Дрогобецкаго же би Врабель бул цо скорей меновани за учителя прето же необходне пописаць дзеци котри од ёшэні руша до школи, же би ше у процівітнім не уписали до других школох. Окрем того, Хранилович спозорел владику же учителя треба цо скорей меноваць и прето же би горад, кед би учитель не бул меновани, могол утартгнуць дотацию за учителя у рускей школи. То би значело преставане роботы тей школы, прето же би ю сама церковна општина не могла витримоваць. Так Врабель бул меновані за учителя у рускей школи и дзияка у грекокатоліцкай парохії у Новим Садзе (Рамач, 1991: 52).

На початку 1896. року настали перши непорозуменя медзи учительом и дзияком Врабельем и парохом Храниловичом, котри тэди окончавал и должностносць бачко-срімскаго вицеархідіякона и инспектора рускіх конфесійных школах на тим подруччу. Повод за зражене не было чежко найсць, поготов кед ше ма на разуме же ше кождоднёво стретали особи, котри по сваёй прыроды були тому прихильні, як учитель Врабель⁸ и парох Хранилович.⁹

Першэ зражене медзи Врабельем и Храниловичом настало пре порозбівани облаки у рускей школы у непогоды концом фебруара 1896. року. Парох Хранилович не дал пременіц скла док ше не утверdzи хто виновати за тоту чкуду: учитель чи церковнік, бо скла були порозбівани прето же облаки не були добре позаверані. Хранилович доказав же чкуду ма виплациць учитель Врабель, прето же зоз свою плацу прима и 60 форинти за отримоване школы. У медзичаше на пошту у Новим Садзе сцигли з Ужгороду кніжкі за руску школу, а учитель Врабель их не могол подзвігнуць, прето же му, як наводзел, парох не сцел подпишаць налог за плацу пре іх спомнунте зражене. Так ше зражене лем заштровало. Информаціі о тим зраженю сциговали и

⁸ Михайло Врабель ше у Керестуре у карчми побил з учительом Александром Кузмяком (Рамач 1995: 106), а тата подія ошпивана и у народнай пісні: "Цо ше стало у Керестуре нове? Бо ше побілі магістрове." (Гнатюк IV, 1986: 253).

⁹ У обширнай біографії и приказу діла Й. Храниловича автор М. Уевіч описує и тот бок яго характеру (Уевіч 1934).

владикови Дрогобецкому, котри чежко могол утвэрдзіц вину прето же му обидвоме, и учитель и парох, виношели розлични видзеня исторій того зраженя (Рамач, 1991: 52).

Од теды зраженя медзи учительом и парохом просто обеговали час: док єдно ище не было розширене, наставало друге, и так без конца. Наяр 1896. року Врабель модлел Дрогобецкого же би му дошлебодзел хасновац одпочивок же би могол пойсц на вельку виставу до Будапешту. Владика му то дошлебодзел, але под условійом же обезпечи хто го будзе заменьовац на должносты дзияка у церкви. Врабель нащывел спомнуту виставу, але вец предлужел драгу и пошол нащывиц мацер у родним kraю. Теды Хранилович обвинел Врабеля при владикови же пошол з парохії, а не обезпечел заменіка котри би го заменьовал у церкви, як було дагварене. Кед ше врацел, Врабель пробовал прешвечиц владику же го парох фалшиво обвинел и доказовал же ше пред одходом дагварел з парохом же го на месце дзияка буду заменьовац старши школяре (Рамач, 1991: 53–54).

Влеце 1896. року учитель Врабель обширно описовал владикови обставини у рускай школи и у грекокатоліцкай парохії у Новим Садзе. Наводзел же за школу треба набавиц необходні наставні средства и даёдні кніжкі и учебнікі з Ужгороду, а за одроснутых катехизмы, прето же народ барз слабо поучени у своій віри и обрядзе и то, по його думаню, ёдна з причинох же тата парохія ма досц парохіянох котри жилю у ”дзивих малженствах”. Врабель обвиньовал Храниловича же ше не стара о школи и же не сце ані грайцар уложиц до наставных средствах и кніжкох, правдаюци ше же тата церковна општина худобна. Далей наводзи же парох одбива учительови з плаці 60 ф. котри дава Магістрат, толкуюци же по скорейшай дагварки з городскими власцами тата сума ма исц на витримоване школи (Рамач, 1991: 55).

На початку школскаго 1896/1897. року медзи Врабельем и Храниловичом настали новы зраженя, а Духовному столу до Крижевцах непрерывно сціговали юх писма з медзисобніма обвинамі и оправдованнями. На концу, кед парох Хранилович як директор рускай конфесійнай школи суспендовал Врабеля з должносты учителя и дзияка у тей парохії, до розришования тога питаня попри Крижевской епархії були уключены и городски власцы и Жупанійски школски инспекторат у Сомборе (Рамач, 1994: 56–58).

Ішце не было закончене вишлідзоване ёдного случаю, а на концу школскаго 1896/1897. року настал новы скандал вязаны за руску конфесійну школу у горадзе: утвэрдзене же у школи у тым школскім року было вкупно 1.382 виоставаня з наставі, од тога лем 286 оправдані, а то стреднє виношело 51 польськага виоставане за кожнаго школьнага. У новосадскіх новинах *Ujvidéki hirlap* од 12. 06. 1897. року була обявена статя у котрой ше наводзи же то

единствени случай у исторії угорського школства же у єднай школи ест тельо виоставаня. Розуми ше, то була велька ганьба и за Крижевску епархию и за Руснацох у городзе и ширше (Рамач, 1991: 59–60).

Церковни власци випитовали обставини под котрима учитель Врабель бул суспендованы. Шицко указовало же и учитель и парох маю одредзени вини та представніком Крижевской епархії постало ясне же вони вецей нє годни нормално сотрудзовац и діловац у истей парохії. Духовни стол формовал комиссию котра мала випитац причини и пошлідки того зраженя и евентуално за виновнікох предложиц необходни санкції. Медзитим, и комисия чежко могла утвердзиц шицки факти, бо числены шведкове давали розлични вияви на хасен або процив учителя, на хасен або процив пароха. Понеже анї пред початком школского 1897/1898. року дисциплински поступок процив Врабеля нє бул закончени, епископ Дрогобецки вимагал од Ханиловича же би пописал шицки руски школски дзеци и постарал ше же би були уписаны до рускей школи и же би го повидомел хто би могол дочасно превжац должностц учителя, док ше нє закончи дисциплински поступок процив Врабеля. Конечна розправа була заказана за 28. август. Праве того дня група Руснацох, котри ше представили як *руска новосадска ініелігенція*, пришли гу председательови комисії священікови Михайлів Уйфалушови и сцели з нім бешедовац. Медзитим, вон их не сцел прияц, наводзаци же зна же пришли браніц учителя Врабеля. Вони ше после того обращели гу крижевскому владикови и доказовали же вину за цалу ситуацию зноши парох, а бранели Врабеля, наводзаци же вон велько зробел за школу и за саму парохию прето же научел дзеци читац и шпивац у церкви. Вони аж и грожели же кед Врабель нє почне робиц у рускей школи од 1. септембра та повіписую свойо дзеци зоз ней. Епископ о шицким повидомел председателя комисії Уйфалуша, ал€ тот остал при своїм и доказовал же наводзеня тей групи нє треба брац до огляду прето же би то ище баржей знемирело людзох у парохії. Вон тримал же процив Врабеля винешени цалком досц обвини и же очиглядне же вон виновати. На початку октобра ушлідзела необчекована одлука епископа Дрогобецкого, котри утаргнул суспензию Врабеля, наводзаци же то роби лем прето же би нє була претаргнута настаава у рускей школи. Врабель бул врацени и на дзязцку должностц, ал€ лем по приношенн конечнай одлуки. Медзитим, Врабель остал одлучни: виявел же нє почне робиц у школи док нє достане плацу котра му припада по ришеню Магістрата (Рамач, 1991: 59–66).

Наляр 1898. року Врабель повидомел владику Дрогобецкого же планує прејсц на роботу до Будапешту. После того розписаны конкурс за учителя у конфесійней рускей школи у Новим Садзе. Владика Дрогобецки 1. 09. 1898. року повидомел Ханиловича же на должностц у рускей школи у Новим

Садзе меновал учителя Емилияна Губаша, але же такой треба розписац конкурс и за дзияка, а парох би ше мал постарац же би Губаш бул прияти и на туту должностц, прето же вон уж будзе доставац плацу як учитель, а тата церковна општина и так не може зоз власных средствах витримовац другого дзияка.¹⁰

Врабель ше 7. септембра 1898. року обрацел з Будапешту гу Консисторії Крижевской епархиї і з тим днем задзековал на должностці учителя и дзияка у грекокатоліцкай церковнай општині у Новим Садзе. Так, з поздравом, висловел свою подзековносць и одпітал ше од Крижевской епархиї и грекокатоліцкай церковнай општині у Новим Садзе (Рамач, 1991: 66).

*

По революції 1848/1849. року священіки грекокатоліцкей парохії у Новим Садзе ше намагали на лепши способ ушориц душпастирску роботу медзі своіма парохиянами у численіх філиялох, котры часто були досць oddалены од ей шедзиска. Єдно од тих питаньох було и ушорене плаценя руковини и других церковных обрядох одноносно услугох. Управитель парохії Павло Вукич 1867. року модлел Генералну команду у Темишвару же би ришела питане плаценя руковини грекокатолікох на території Шайкашкого батальону. Команда наложела команди у Титету же шицкі грекокатолікі, котры вецеій од рока пребываю на території Батальону, маю плаціц руковину грекокатоліцкей парохії у Новим Садзе. Компанія на чісій території було грекокатолікох служна позберац од ніх руковину и послац пенеж парохови у Новим Садзе.¹¹

Новосадскому парохови було чежко нащивовац шицкі места у Шайкашкей и пренайсць каждого грекокатоліка, а ище чежше му падало гоч лем з часу на час окончовац за тих своїх парохиянох богослуженя и други рэлгийни обряды. Вицеархидиякон Андри Лабош опоминал новосадскаго пароха Михайла Латковича же би ше потрудзел совиснейше окончовац душпастирску должностць медзі своіма парохиянами у Шайкашкей, бо владикови сціглa приява проців нього.¹² Понеже зоз звекшованьем числа Руснацох у Дюрдьове и обвязки новосадскаго грекокатоліцкаго пароха поставали вшে векши, вон гледал од Духовнаго стола же би ше за окончованс

10 АКЕ, 1050/1898 – писмо епіскопа Ю. Дрогобецкаго парохови Й. Храниловичови, Крижевци 1. септембра 1898. року.

11 АПНС, Протокол парохії, записал парох Павло Вукич 10. дещембра 1867. року.

12 АПНС, без сигнатуры, а число діловодніка АПРК 57/1879 – писмо керестурскаго пароха А. Лабоша М. Латковичови, Керестур, 19 новембра 1879. року.

духовней старосци о грекокатолікох у тим населеню обезпечело окремни средства же би их могол шоровше нащивовац.¹³

Кед 1881. року у Дюрдьове була пошвецена нова церква, священік з Нового Саду ту приходзел кождай трецей нєдзелі (Боич, 1934: 117). Грекокатоліцка парохия у Новим Садзе у XIX вику вше мала пароха и єдного капелана, котри доставал дотацию зоз Религийного фонду Угорской. Крижевски владикове звичайно на место новосадского капелана меновали младих священікох и дочасно их поставляли за капеланох або душпастирох у філиялох у Сріме. Тераз тата капеланска дотация мала припаднуц парохови Латковичови за окончованє душпастирской службносци медзи Руснацами у Дюрдьове и Господінцах (Рамач, 1995: 96–97).

При концу януара 1889. року за управителя новосадской грекокатоліцкей парохії у Новим Садзе меновани Андрій Лабош младши. По конец мешаца требало окончиц примопридаванє службносци медзи дотедишнім дочасним управительом каноніком Дюром Шовшом и Лабошом мл.¹⁴ На початку 1889. року Лабош мл. писал Духовному столу же у Дюрдьове ест коло 800 Руснацох, а велі уж 15 и вецей роки не маю священіка и прето не маю ані необходну поуку о обряду и вири. Вони модля же би за Вельку ноц голем тидзень кождодньово мали священіка, даєдного капелана.¹⁵ У тим чаше грекокатоліцка парохия у Новим Садзе мала вецей парохиянох у філиялох, у Дюрдьове и у других местах у Шайкашской, як у самим городзе. Управитель тей парохії Хранилович 1890. року писал Духовному столу же у Дюрдьове ма 894 грекокатолікох и же би требало вимагац од Министерства вири и просвіти дошлебодзенє основац у тим валале окремну парохию и же би парох достал од держави цалу, а дзияк пол сесій жеми.¹⁶

Грекокатоліцка парохия у Дюрдьове основана 1893. року (Рамач 1995: 98) и од теди новосадска грекокатоліцка парохия вецей не мала свой філияли на території Шайкашской.

Руска колония у Новим Садзе ше почала формовац 60-их роках XVIII вика, кед до городу почали приходзиц першне глєдаюци роботу, а вец ше помали и насельовац дзепоєдни руски фамилии з Керестура и Коцуря. Сноване грекокатоліцкей парохії у Новим Садзе 1780. року представляло не лем початок церковного организованя малей рускей заєдніци у городзе, але сёй дало и твардейши рамик у котрим ше вона по конец XIX вика годна розви-

13 АПНС, Протокол парохії, 8/1880 – препис писма пароха М. Латковича Духовному столу Крижевской епархії, Нови Сад, 30. марта 1880. року.

14 АКЕ, 21/1889 – писмо крижевского владики Илиї Храниловича дочасному управителю парохії у Новим Садзе канонікови Дюрови Шовшови, Крижевцы, 15. януара 1889. року.

15 АПНС, 87/1889 – концепт писма управителя новосадской парохії А. Лабоша мл. Духовному столу Крижевской епархії, без датума.

16 АПНС, Протокол парохії – писмо управителя парохії Й. Храниловича Духовному столу Крижевской епархії, Нови Сад, 24. Октября. 1890 року.

вац и моцніц. Революция 1848. року, поготов час после бомбардованя и руйнованя городу 12. юния и шлідуюцих дньох 1849. року представя вельку катастрофу за жительюх городу, та и за Руснацах котри у нім жили. Медзитим, на початку 50-их роках до городу ще почали врацац його жител, та и Руснаци, и вон ше помали обновиовал. Отверане и початок роботи рускай конфесійнай школи у Новим Садзе представя, попри грекокатоліцкай парохії, друге упорище, котре чувало руску заєдніцу у городзе од асимилациі медзи припадніками других религійох и наційох. Без огляду на проблеми и периоды почежкосцох, котри провадзели тоту заєдніцу и у церковно-вирскім и у просвітнім живоце, вона по конец XIX віка росла и моцнела у кождым поглядзе дзекуюци не лем власним моцом, але и одношено гу ней и потримовки городских власцох.

ЖРИДЛА И ЛИТЕРАТУРА:

АКЕ – Arhiv Križevačke eparhije, Križevci.

АПНС – Архив грекокатоліцкай парохії у Новим Садзе.

АПРК – Архив грекокатоліцкай парохії у Руским Керестуре.

Боич, М. (1934). Руснаци у Дюрдьове, *Руски календар 1934*, Руски Керестур: Руске народне просвітнє дружтво, 115–122.

Ердујхељи, М. (1894). *Историја Нової Сага*. Нови Сад: Издавачка књижарница и штампарија А. Пајевића.

Миз, Р. (1993). *Свјаценіки Осечкої викаријаша. 1.* Нови Сад: Грекокатоліцка парохия св.Петра и Павла Нови Сад.

Миз, Р. (1994). *Свјаценіки Осечкої викаријаша. 2.* Нови Сад: Грекокатоліцка парохия св. Петра и Павла Нови Сад.

Миз, Р. (2013). *Наши церкви з народом од юочайку. История юарохији у Новим Садзе.* Нови Сад:

Руске слово – Грекокатоліцка парохия св. апостолох Петра и Павла Нови Сад.

Милановић-Јовић, О. (1977). Високе культурно-уметничке вредности русинских сакральных објекта XVIII и XIX столећа у Бачкој, *Нова гумка*, 14. Вуковар: Сојуз Руснацах и Українцох Горватской, 67–73.

Павич, Ј. (1929). Русини у Новим Саду, *Руски календар за южно-славянских Руснацах на јрости рок 1929*. Руски Керестур: Руске народне просвітнє дружтво, 14–19.

Павић, Ј. (1933). Grko-katol. župa u Novom Sadu. *Spomenica kalendar grkokatolika Križevačke biskupije 1933.* Zagreb: Križevačka biskupija, 196–206.

Рамач, Я. (1988). Врабельово учительоване у Старим Вербаше, *Швејлосц*, 6/1988. Нови Сад: Руске слово, 688–706.

Рамач, Я. (1990а). *Привредни и дружійвени жывої Руснацах у Южнай Угорскай (1745–1848)*. Нови Сад: Руске слово.

Рамач, Я. (1990б). *Прилоѓи гу питаню православнаго руху медзи Руснацами у Бачки 90-их роках XIX віку.* *Швејлосц* 6/1990. Нови Сад: Руске слово, 721–740.

- Рамач, Ј. (1991). Учителјоване Михајла Врабеля у Новим Садзе (1895–1898). *Швејлосц, 6/1991* (48–66). Нови Сад: Руске слово.
- Рамач, Ј. (1994). Прилог историји русинске школе у Новом Саду (1862–1995). *Годишњак Филозофској факултети у Новом Саду. Књића ХХIII* (1994), 565–575.
- Рамач, Ј. (1995). *Школа у Руским Кересијуре (1753–1918)*. Нови Сад: Грекокатолицка парохија св. Петра и Павла Нови Сад.
- Рамач, Ј. (1995). Руснаци у Дјорђеве по конец XIX вика. *Швејлосц 5/1995*. Нови Сад: Руске слово, 88–103.
- Ramač, J. (2006). Putevi čirilskih knjiga do Rusina u Bačkoj u drugoj polovini XVIII veka. *Balkan i Panonija kroz istoriju. Zbornik radova / Međunarodni naučni skup Balkan i Panonija kroz istoriju*, Novi Sad – Sremska Mitrovica 9–10. jun 2005. godine. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za istoriju, 193–203.
- Рамач, Ј. (2007). *Руснаци у Южнай Ујорскай (1745–1918)*. Нови Сад: Войводянска академија наукох и уметносцох.
- Рамач, Ј. (2010). Почеци националног препорода Русина у Јужној Угарској у првој половини XIX века. *Годишњак Филозофској факултети у Новом Саду*, књ. XXXV-1, 255–266.
- Сегеди, Ђ. (1980). Парохиј Осечкого викаријата у 18. и 19. столићи. *Христијански календар 1980*. Руски Керестур: Войводянски викаријат Крижевскай епархиј, 109–150.
- Србуловић, Ђ. (2000). *Крајка историја Нової Сада*, Нови Сад.
- Стајић, В. (1947). *Грађа за културну историју Нової Сада*. књ. I. Нови Сад, 209–224.
- Стајић, В. (1951). *Грађа за љолићичку историју Нової Сада*, Нови Сад.
- Ујевић, М. (1934). Jovan Hranilović (Prilog za povijest hrvatske moderne). *Spomenica grkokatolika Križevačke eparhije za godinu 1934*. Zagreb, 129–236.
- Харди, Ђ. (2009). О генералу који је 1849. године бомбардовао Нови Сад. *Истраживања*, 20. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, Одсек за историју, 267–274.

Janko Ramač

THE RUTHENIANS IN NOVI SAD SINCE THE 6TH DECADE OF THE XVIIITH UP TO THE END OF THE XIXTH CENTURY

SUMMARY

The Ruthenian colony in Novi Sad began to form in the 6th decade of the XVIIith century, when some Ruthenian families from Kerestur and Kocur began settling the city. The establishment of the Greek Catholic parish in Novi Sad in 1780 represented a significant heritage for that little national and religious community, since the parish had always been the frame and support for its development and progress. During the Revolution of 1848/1849 Novi Sad was struck by a big disaster due to which Ruthenians, as well as the biggest part of its inhabitants, were leaving the city. After the Revolution, the life started returning slowly to the city. The establishment and the beginning of the work of the Ruthenian confessional school in Novi Sad represented another important heritage for the Ruthenian community. The Greek Catholic parish and the school in the Ruthenian language largely contributed in keeping the Ruthenians as a small community in Novi Sad from the assimilation among the members of other nations and religions and enabled their constant growth and development up to the end of the XIXth century. In all this the Ruthenian community received a significant help from the city and other higher state authorities who supported it and developed a special relationship towards it.

Key words: Novi Sad, Ruthenians, Greek Catholics, Eparchy of Križevci, Greek Catholic parish, Ruthenian confessional school.